

УДК 316.77

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ОПИСУ ФЕНОМЕНА СОЦІАЛЬНОГО КІНО

Мурадханян М.Г.,
аспірант кафедри соціальної роботи
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено розкриттю поняття соціального кіно в різних підходах. Описано місце і практичне значення соціального кіно в соціальній психології та соціальній роботі. Розкрито можливості використання соціального кіно в роботі з різними групами населення.

Ключові слова: соціальне кіно, суспільна свідомість, соціальні групи, соціальна робота, клієнти соціальної роботи.

Статья посвящена раскрытию понятия социального кино в разных подходах. Описано место и практическое значение социального кино в социальной психологии и социальной работе. Раскрыты возможности использования социального кино в работе с разными группами населения.

Ключевые слова: социальное кино, общественное сознание, социальные группы, социальная работа, клиенты социальной работы.

Muradkhanian M.H. MAIN APPROACHES TO THE DESCRIPTION OF THE PHENOMENON OF THE SOCIAL CINEMA

The article is dedicated to description of the concept of social film in different approaches. The author describes place and practical importance of a social film in social psychology and social work. The article analyzes opportunities of using social film in a professional work with different groups of the society.

Key words: social cinema, social consciousness, social groups, social work, clients of the social work.

Постановка проблеми. Соціальне кіно в Україні може стати потужним інструментом висвітлення актуальної соціальної ситуації, інформування населення, профілактики багатьох негативних явищ у суспільстві й пошуку шляхів вирішення соціальних проблем. Задля того, аби соціальне кіно використовували спеціалісти із соціальної роботи та психології, потрібно визначити його зміст, ознаки й основні соціально-психологічні функції. На сьогоднішній день соціальне кіно не представлено як предмет вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень у галузях соціальної роботи чи соціальної психології. Задля розуміння змісту соціального кіно та його подальшого практичного використання, потрібно розглянути соціальне кіно в інших галузях, де воно описане та досліджене.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальні функції кінематографу досліджувалися теоретиками та істориками кінематографу, такими як Черазе Дзаваттіні, Жорж Садуль, Андре Базен, Зігфрід Кракауер, Михайло Ямпольський і Михайло Жабський, соціологом Расселом Мідлтоном, істориком Кей Слоан, педагогом Вільямом Бенедіктом Раселом III і багатьма іншими вченими. У наукових роботах із соціальної психології чи соціальної роботи немає визначення соціального кіно.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз основних підходів до визначення соціального кіно задля його опису

в соціально-психологічній сфері з метою подальшого практичного використання соціального кіно спеціалістами із соціальної роботи та психології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кінематограф є одним із провідних видів сучасного мистецтва. Поєднавши в собі літературу, живопис, театральне мистецтво й музику, кіно має широкі можливості у відображенні та зміні навколишнього світу. Зміну соціальної ситуації й актуалізацію наявних соціальних проблем має на меті соціальне кіно як особливий напрям кінематографу.

Кінематограф з'явився в кінці XIX століття як вид атракціону, а соціальні функції почав виконувати лише від початку великих потрясінь у суспільстві, а саме в період Першої світової війни. Відтоді кіно почало все більше висвітлювати актуальні соціальні проблеми, й поступово соціально орієнтоване кіно сформувалося в окремий напрям кінематографу – соціальне кіно.

Соціальне кіно як напрям кінематографу досліджувалося в багатьох наукових дисциплінах. Ми визначили для аналізу такі підходи, які розкривають зміст соціального кіно: педагогічний, кінематографічний, соціологічний та історичний підходи.

Педагогічний підхід. Феномен соціального кіно широко висвітлено в англомовній літературі. Описується дослідниками соціальне кіно частіше в педагогічному підході. Соціальне кіно в цьому ракурсі розгля-

дається як інструмент вивчення з учнями і студентами актуальних соціальних проблем у рамках соціальних дисциплін (social studies), які спираються на історію, соціологію, психологію та інші гуманітарні науки. Соціальні дисципліни (social studies) є окремою навчальною дисципліною, метою якої є вивчення суспільного життя, історії, демократичного устрою й формування громадської позиції.

Джонат Косбі в статті «Використання сучасних фільмів для вивчення соціальних проблем» зазначає, що кіно завдяки візуалізації та зануренню в ситуацію, розповідає історію «з перших рук», дає змогу отримати власний досвід переживання ситуації. Тому в процесі вивчення певної проблеми та її аналізу кіно дає можливість перейти від абстрактного обговорення до конкретних ситуацій, частиною яких завдяки кіно стали учні [3, с. 53].

Вільям Бенедік Расел у роботі «Вивчення соціальних проблем за допомогою кіно» зазначає, що фільми мають бути важливим інструментом у навчальній і виховній роботі з учнями завдяки тому, що вони є легкими для сприйняття, на відміну від лекційного матеріалу. А крім того, кінематограф є частиною сучасної популярної культури, тому це є близький для учнів і студентів спосіб сприймання інформації. Тому вивчення соціальних проблем за допомогою кінематографа є можливістю зацікавити учнів/студентів матеріалом, що вивчається, зробити предмет більш значимим і близьким до аудиторії. Також автор визначає емоційну насиченість занять із використанням кіно, що є також важливою умовою зацікавленості й участі аудиторії в обговоренні фільмів. Саме обговорення, аналіз є основним завданням викладача. Кіно дає змогу розвивати критичність мислення, особливо якщо використовувати контроверсійні фільми з неоднозначним трактуванням. Розвиток критичності мислення є основою використання кіно в роботі з молоддю, адже дає змогу не просто інформувати аудиторію щодо наявних соціальних проблем, а й сформулювати в кожного власну точку зору на проблему, зробити проблему частиною життя кожного, близькою для всіх [6, с. 2]. Застосування кіно в роботі з аудиторією має бути цілеспрямованим і базуватись на певній науковій моделі. Не можна просто показувати кіно, не супроводжуючи його визначеними кроками до та після перегляду.

Автор виділяє такі соціальні проблеми, що є важливими для обговорення аудиторією та широко висвітлені в соціальному кіно: аборти, залежність (алкогольна,

наркотична, ігрова), права тварин, цензура (замовчення або ігнорування інформації, що вважається небажаною), ВІЛ/СНІД, жорстоке поводження з дітьми, що включає психологічне, фізичне, емоційне та сексуальне насилля, проблема конс'юмеризму (збирання і споживання продуктів та експлуатацію людей і середовища для розвитку, маркетингу і збуту товарів), смерть (що включає такі контроверсійні питання, як евтаназія, право на смерть і суїцид), люди з обмеженими можливостями, розлучення, наркотики (вживання, залежність і розповсюдження наркотиків), екологічні проблеми, кримінальна субкультура й культура вуличних банд, геноцид, контроль зброї, «групи ненависті» (hate groups) – групи людей, які декларують і поширюють ненависть до інших, гомосексуалізм, праця (Labor Practices), що охоплює питання робочого середовища, заробітної плати, працівників, профспілок та аутсорсингу (залучення сторонніх ресурсів), медіа (питання свободи слова і преси та ролі ЗМІ в суспільстві), расизм, шкільна жорстокість, підліткова вагітність і права жінок [6].

Виокремлені автором проблем є загально-суспільними, проте деякі з них мають специфічний характер висвітлення, є розповсюдженими більше саме в американському суспільстві. Це такі теми, як використання зброї, культура вуличних банд.

Мерілін Бекер у книжці «Сценарист-активіст: як написати сценарій до соціального фільму» пропонує власний перелік соціальних проблем, що висвітлюються в соціальному кіно. Його перелік доповнюється такою соціальною проблемою, як війна, окремою темою релігійної дискримінації, питаннями справедливості кримінальних вироків і покарань, політичної корупції та питанням освіти і проблемами в цій сфері [2, с. 18].

Отже, згідно з педагогічним підходом, феномен соціального кіно відображається як інструмент виховної та навчальної діяльності з аудиторією дітей і молоді.

Кінематографічний підхід. Кінематографічний підхід визначає соціальне кіно передусім як жанр кінематографа. Як уже зазначалося, соціальне кіно почало зароджуватися з початком створення кінематографа, коли фільми почали не лише виконувати розважальну функцію, бути атракціоном, а й відображати актуальні соціальні проблеми та формувати громадську думку. У період світових воєн починають використовувати документальну хроніку як спосіб інформування населення про ситуації на фронті, а художні фільми стають пропагандистськими для формування гро-

мадської думки і створення необхідного країнам патріотичного духу.

Далі в історії кінематографу будуть виникати цілі напрями та кінематографічні хвилі, головною метою яких буде проблематизація суспільства шляхом висвітлення у фільмах актуальних соціальних проблем.

Наприклад, напрям «італійський неореалізм», що зародився в кінці 1940-х років, має широке теоретичне підґрунтя, що було створене теоретиком кіно Чезаре Дзаваттіні. Основні характеристики неореалізму дають опис і доповнюють характеристики феномена соціального кіно.

Автор стверджує, що в центрі картини неореалізму повинен бути певний документальний факт сучасної дійсності, в якому закладені цінності соціального, морального порядку. Тобто якщо режисер хоче розповісти про страйк, то йому не потрібно видумувати сюжет, який можна було б пов'язати зі страйком і в якому він був би тільки як фон, страйк буде основою сюжету й саме в його змісті, причинах і наслідках, у самому аналізі цієї події й буде закладений сюжет фільму. Ситуація у фільмі повинна бути типовою, повсякденною й показана безпосередньо, без певних фантазуювань і вигадок. Життя також не має бути показано поверхово. Головне для кінематографу неореалізму – пізнання дійсності, аналіз певних фактів дійсності, реальності, що оточує нас, «соціальна увага». Отже, кіно має йти аналітично-документальним шляхом. Сюжет у кіно повинен бути максимально простим, доступним для розуміння.

Усі ці характеристики кіно мають бути дотримані для забезпечення функцій інформування, виховання, відповідно, й оздоровлення населення. Неореалізм не підказує відповідей, не вказує шляхів вирішення ситуації. На думку Ч. Дзаваттіні, діло митця не вказувати шлях, а хоча б дати відчуття його необхідність, невідкладність. У самому кіно проблема не вирішується тільки через те, що «така наша дійсність», і сьогодні проблеми залишаються невирішеними.

Фільми повинні взивати до глядачів, спонукати їх дати відповідь, вони мають викликати почуття обурення, відчуття необхідності в солідарності з людьми у вирішенні проблеми, закликати до відповідальності й почуття власної гідності [1, с. 41–46].

Підсумувавши вищезазначене, можна зробити висновок, що сюжет фільму має бути:

- документально точний;
- актуальний;
- типовий;
- повсякденний;
- простий для сприйняття;

- доступний для розуміння;
- відповідати сучасній дійсності;
- відобразити актуальні соціальні проблеми.

Іншими історичними напрямками кінематографу, які відображали актуальні соціальні проблеми суспільства, є німе кіно Чарлі Чапліна та його образ волоцюги (США), німецький експресіонізм 1920-х років, пропагандистське кіно воєнного періоду (Німеччина), хвиля британського соціального реалізму 1950-х років, який ще називали «реалізм кухонної мийки», бразильська нова хвиля або «Сінема Ново» 1960-х і 1970-х років і багато інших напрямів.

Узагальненим поняттям для різноманітних історичних напрямів кінематографу є англійський термін «social issue film» («фільм, присвячений соціальній проблемі»). «Social issue film» («фільм, присвячений соціальній проблемі») визначається як ігровий фільм, у якому актуальні соціальні проблеми закладені в особисту історію головних героїв стрічки. При цьому соціальні проблеми визначають і рухають основним сюжетом стрічки та діями героїв. Цей термін вперше використано щодо американських фільмів 30-х, 40-х років часів Великої депресії. Саме тоді фільми, що висвітлювали актуальні проблеми економічної кризи й тяжкого життя населення, кінематографісти та самі глядачі почали називати «social issue film» і «message film».

Теоретики кіно визначають складність відокремлення «social issue film» від інших жанрів кінематографу, де також можуть бути висвітлені соціальні проблеми. Наприклад, жанри кримінального або тюремного фільму. Проте «social issue film» занурюється в соціальну проблематику й досліджує її набагато глибше за інші жанри. Крім того, у соціальному кіно самому предмету сюжетної історії (певній соціальній проблемі) віддається така сама важлива роль, що й загальному сюжету фільму та зірковим акторам. В інших жанрах кінематографу часто зірковий акторський склад або цікава побудова сценарію відіграють визначальну роль у розгортанні історії у фільмі.

Отже, кінематографічний підхід розглядає соціальне кіно як жанр кінематографу, що зародився з початком великих соціальних потрясінь і мав різні напрями та кінематографічні хвилі в багатьох країнах світу.

Соціологічний підхід. У соціологічному підході феномен соціального кіно розглядається як співвідношення соціальної дійсності й кінематографу. Кінематограф у всіх розмаїтих жанрах будь-якого історичного періоду є відображенням певних соціальних процесів, зрушень і станів, що відбува-

ються в суспільстві. Соціальне кіно як жанр дає соціологам уявлення про актуальні соціальні проблеми, що є нині в суспільстві, реакції на них глядачів, тобто соціуму, та вплив кіно на громадську думку, зміну ставлення до певних ситуацій.

Так, наприклад, соціолог Рассел Мідлтон у статті «Етнічні забобони та сприйнятливність до переконання» з *American Sociological Journal* («Американського соціологічного журналу») в 1960 році виклав дані експериментального дослідження, що вимірювали рівень антисемітизму до та після перегляду фільму «Джентльменська угода» («Gentleman's Agreement», 1947) [5, с. 679–686]. Цей фільм відомого режисера Еліа Казана зображує атмосферу дискримінації та антисемітизму, що панувала в американському суспільстві в післявоєнні роки. Фільм мав великий успіх серед глядачів, отримав низку нагород найпрестижніших кінопремій, включаючи Оскар. Дослідження Р. Мідлтону показало, що рівень антисемітизму після перегляду фільму в глядачів значно знизився. Тобто він підтвердив, що соціальне кіно може мати вплив на громадську думку та змінювати ставлення громадськості до соціальних проблем [4, с. 7]. Проте варто зазначити, що досягнуті результати після перегляду не гарантують їх тривалість. Крім того, фільм має сприйматися в певному історичному контексті й не гарантує тих самих результатів у разі повторення дослідження, скажімо, в сучасних умовах у США.

Історичний підхід. В історичному підході феномен соціального кіно розглядається як документація історичних подій певного періоду історії в кінематографі. Соціальні фільми тісно переплетені із соціальною дійсністю певного часу, актуальним станом суспільства та соціальними проблемами. Тому вони є досить точним і достовірним історичним документом, що фіксує загальні настрої, стани і проблеми суспільства, є матеріалом для дослідження. Історичний підхід у цьому ракурсі займається вивченням соціального кіно як історичного матеріалу, частини історії певного суспільства та культури, а також фіксує достовірність чи недостовірність стрічок історичній реальності певного часу.

Наприклад, історичний підхід у дослідженні соціального кіно характеризує робота історика Кей Слоан «Голосне мовчання: Витоки фільмів, присвячених соціальним проблемам», опублікована University of Illinois Press у 1988 році. Учена досліджує соціальні проблеми, що були висвітлені в німому кіно, їх історичне значення та вплив на суспільство, яке вони мали. Це

такі проблеми, як права жінок, інвалідність, профспілки, кримінальна ситуація тощо [7].

На основі проаналізованих підходів ми пропонуємо ще один підхід – *соціально-психологічний*. У цьому підході ми розглядаємо соціальне кіно як форму суспільної свідомості та як механізм зміни ставлення суспільства до окремих соціальних груп, а отже, і зміни суспільної свідомості за допомогою кіно.

Соціальне кіно як механізм формування суспільної свідомості впливає на всі її складники: традиції, смаки, настрої, погляди, спосіб життя, соціальну взаємодію та мораль у суспільстві.

Ми розглядаємо поняття «соціальне кіно» в контексті суспільної свідомості на двох рівнях: буденному та професійному. Соціальне кіно в буденній свідомості існує як зрозуміле й достовірне для людей відображення повсякденного життя, взаємин, настроїв і поглядів у суспільстві. Саме поняття «соціальне кіно» в українській мові є поза межами наукових досліджень, які б його визначали та розкривали. Тому його існування є можливим сьогодні тільки в буденному підході, у свідомості глядачів, які визначають той чи інший фільм як соціальний.

У професійній свідомості соціальне кіно має для нас дуже важливе значення. Наукове дослідження соціального кіно, формування його визначення, змісту й соціально-психологічних функцій відкриває можливості практичного використання соціального кіно як інструмента соціальної та психологічної роботи спеціалістів із різними категоріями населення.

Насамперед потрібно визначити, хто є цільовою аудиторією для роботи спеціалістів соціономічної сфери з використанням соціального кіно. Ми виділяємо такі цільові аудиторії:

- 1) клієнти соціальної роботи та їх близьке оточення;
- 2) спеціалісти, які працюють із соціальною ситуацією клієнта;
- 3) студенти й молоді спеціалісти, які планують працювати у сфері соціальної роботи;
- 4) соціум та окремі групи ризику.

З кожною із цих цільових аудиторій організований перегляд соціального кіно матиме свою мету й функціональні завдання. Можна сказати, що загальною метою перегляду соціального кіно з будь-якою із цих аудиторій є усвідомлення змісту соціальної проблематики людиною, місця в цій проблемі та в її вирішенні. Це є важливим зауваженням, адже соціальне кіно не вирішує соціальні проблеми, а тільки акцентує увагу на певних проблемах, змінює став-

лення суспільства до проблем і загострює відчуття необхідності їх вирішення.

Загалом соціальне кіно виконує такі соціально-психологічні завдання:

- інформувати про наявність соціальної проблеми в суспільстві;
- викликати почуття необхідності й невідкладності вирішення проблеми;
- викликати почуття солідарності, відповідальності й причетності в глядача;
- отримати спосіб вирішення проблемної ситуації.

Ці функціональні завдання виконує соціальне кіно в роботі спеціаліста з усіма визначеними вище групами населення. Форми роботи спеціалістів та організації кіноперегляду можуть бути різноманітними. Це можуть бути індивідуальні, але найчастіше групові заняття. Такі заняття передбачають створення клубного простору, де є можливість для обговорення та дискусії щодо показаної у фільмі соціальної ситуації. Організація кіноперегляду передбачає наявність вступної частини, яка готує аудиторію до перегляду, власне перегляд кіно та обговорення. Обговорення й аналіз фільму після перегляду може відбуватися у формі дискусії, різноманітних ігор, творчих завдань залежно від цільової аудиторії та завдань, які стоять перед спеціалістом. Така робота є технологізацією соціального кіно як інструмента соціально-психологічної роботи.

Отже, соціальне кіно в соціально-психологічному підході розглядається як механізм формування суспільної свідомості та як інструмент практичної роботи спеціаліста в соціальній роботі й психології.

Висновки з проведеного дослідження. Соціальне кіно є предметом наукових досліджень із різних дисциплін. Найбільш

розгорнуто воно описано в історичному, кінематографічному, соціологічному та педагогічному підходах до розуміння феномена соціального кіно. Соціальне кіно в соціально-психологічному підході розглядається як форма суспільної свідомості та як механізм формування суспільної свідомості з метою практичного використання соціального кіно в діяльності спеціаліста й подальшої технологізації соціального кіно як інструмента соціально-психологічної роботи. Соціальне кіно в цьому підході розглядається на двох рівнях: буденному та професійному. На професійному рівні соціальне кіно досліджується як інструмент соціально-психологічної роботи спеціалістів із різними групами населення. Подальше дослідження вбачаємо в технологізації соціального кіно як інструмента соціальної роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богемский Г.Д. Кино Италии. Неореализм / Г.Д. Богемский. – Москва : Искусство, 1989. – 99 с.
2. Beker M. The Screenwriter Activist: Writing Social Issue Movies / M. Beker. – New York : Taylor & Francis, 2013. – 186 с.
3. Cosby J. Using Contemporary Films to Teach about Social Problems / J. Cosby // National Social Science Journal. – April 2010. – Vol. 34. – Issue 1. – С. 53.
4. Friedman J.C. Performing Difference. Representations of 'The Other' in Film and Theatre / J.C. Friedman // University Press of America. – 2008. – 310 с.
5. Middleton R. Ethnic Prejudice and Susceptibility to Persuasion / R. Middleton // American Sociological Review. – 1960. – С. 679–686.
6. Russell W.B. Teaching social issues with film / W.B. Russell. – Charlotte, NC : Information Age Publishing, INC., 2009. – 181 с.
7. Sloan K. The Loud Silents: Origins of the Social Problem Film / K. Sloan // University of Illinois Press, 1988. – 14 с.